

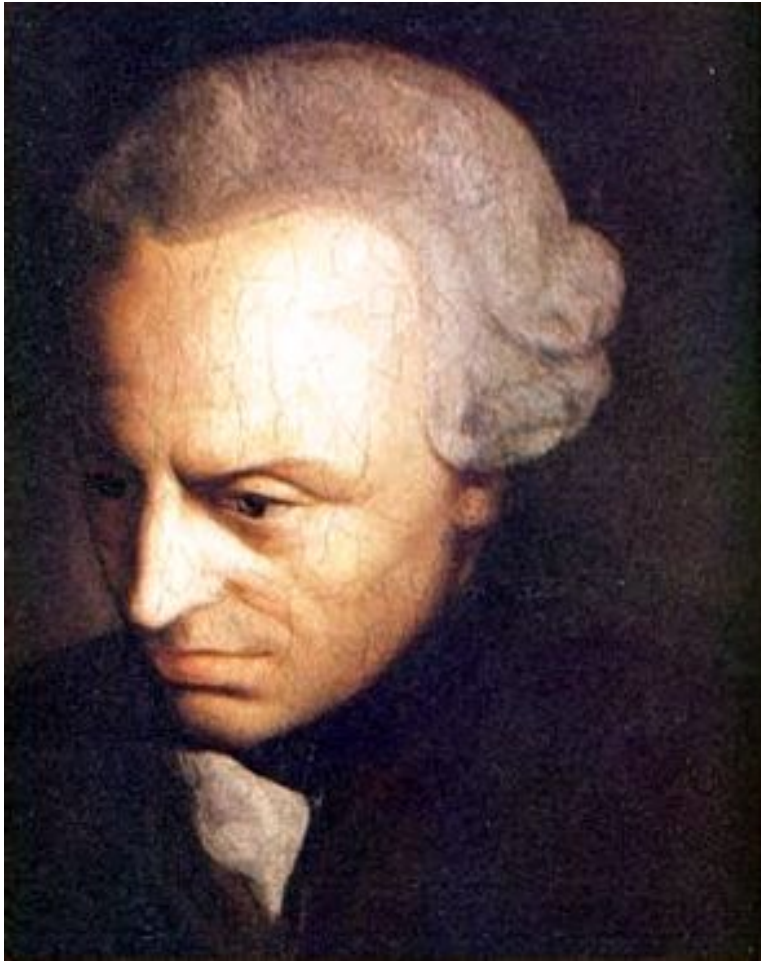
7. Німецька класична філософія

- 7.1. Критика пізнавальних здібностей Еммануїлом Кантом (1724–1804).**
- 7.2. Чиста діяльність абсолютного Я Іоганна Фіхте.**
- 7.3. Я як єдність суб'єкта і об'єкта Фрідріха Шеллінга.**
- 7.4. Аналіз розвитку свідомості у філософській системі Георга Гегеля.**
- 7.5. Людина як самостійний суб'єкт Людвіга Фейєрбаха.**

7.1. Критика пізнавальних здібностей І.Кантом (1724–1804).

- «Докритичний» період: «Природа організує матерію не тільки по роду, але по ступеням».
- Критичний період. «Ми осягаємо – що неосягнене».
- *Етика.* «Повинність! Ти піднесене, найвеличніше слово».
- *Естетика.* У прекрасному «неможливо побачити наміру».

Докритичний період: “Природа організує матерію...”

- «Загальна природна історія і теорія неба».
- Визнає можливість об'єктивного існування речей поза свідомістю людини.
- Світ рухливий, змінний, суперечливий

«Загальна природна історія і теорія неба»

- зв'язок між причиною і дією має емпіричний характер (факт буття), а не характер логічного висновку.
- Тому логіки недостатньо для обґрунтування природознавства.
- утворення Сонячної системи з газопилової хмари.
- обґрунтовує відносність руху і спокою,
- в біології займається питаннями систематизації видів тваринного світу,

Критичний період

«Ми осягаємо , що неосягнене»

- «Критика чистого розуму»
- людина перш ніж з'ясувати сутність речей повинна встановити межі своїх пізнавальних можливостей;
- що вона зможе пізнати, а що не зможе.
- **Агностицизм**
- (1) сумнів стосовно можливості самого пізнання, то що природа – це **річ-у-собі** (*ноумен*).
- (2) познаємо природу як **річ-для-нас** (*феномен*)

Трансцендентальне

- Але хоча всяке наше пізнання і розпочинається з досвіду, звідси зовсім не витікає, що воно цілком походить з досвіду.
- Априорні форми чуттєвості
- Трансцендентальним (від лат. transcendere — переступати) є все те, що виходить, переступає за межі чуттєвого досвіду, не дається в ньому, тобто є априорним.

Аналітичні та синтетичні судження

- *Частина знань породжується самою пізнавальною здатністю людини і носить апріорний (додосвідний) характер.*
- *Емпіричне знання одиничне, а тому випадково, апріорне — загальний і необхідно.*
- *Усі досвідчені, емпіричні судження синтетичні, оскільки вони розширюють наші знання.*
- *чи можливі апріорні синтетичні судження або вони по своїй істоті аналітичні, тобто носять пояснюючий характер і не дають ніякої надбавки до знань?*

Апріорні форми

- *«чиста» теоретична математика і теоретичне природознавство існують.*
- *Достовірність знань цих наук обумовлена наявністю у свідомості апріорних форм*
- *апріорних форм чуттєвого споглядання (простір і час),*
- *розуму (понять)*
- *синтезу чуттєвого різноманіття і понять розуму.*

Антиномії чистого розуму

- 1. Світ має початок в часі і просторі. Світ не має початку і в часі, і в просторі.
- 2. Будь-яка складна річ складається з простих частин. У світі немає нічого простого.
- «Існує свободна причинність. Немає ніякої свободи, все здійснюється у світі тільки за законами природи».
- 4. У світі є необхідна сутність як його причина. Немає ніякої абсолютно необхідної сутності у світі, ні поза НИМ.

Етика. Повинність! Ти піднесене, найвеличніше

СЛОВО

- *основу моральної свідомості складає апріорний принцип, що вимагає, щоб **моральні норми носили загальний і необхідний характер.***
- *людина повинна керуватися загальнолюдськими правилами, що є для **нього категоричним імперативом** (безумовним велінням).*
- *три такі максими:*
- *Поступай згідно з правилами, які можуть стати **загальним законом.***
- *У своїх вчинках виходь з того, що **людина є вищою цінністю;** його ніколи не можна використати тільки як засіб.*
- *3. Усі вчинки мають бути орієнтовані на **загальне благо.***

Естетика. У прекрасному не можна побачити наміру

- “Критика здатності судження”
- «естетичне» - у значенні «чуттєве
- прекрасне є судженням, яке у своїй основі має чисто формальну доцільність, тобто **доцільність без цілі**, зовсім незалежно від уявлення про добро
- естетичне задоволення є задоволенням, зумовленим станом гармонійної **відповідності** двох здатностей — **уяви**, яка є вільною, та **розсудку**, який привносить закономірність.

Судження смаку

- відповідність між уявою та розсудком, полягає пояснення загальності та необхідності **судження смаку**, хоча воно є частковим судженням.
- трансцендентальний метод у естетичній сфері
- за естетичним судженням визнається претензія на загальне та необхідне значення
- аналітика смаку розглядається не як логічна категорія

Іоганн Фіхте: Чиста діяльність абсолютного Я (1762–1814)

- **Я** духовне, чистий розум і **Я** – це тіло в тілесному світі абсолютно **одне і те ж**, тільки таке, що **розглядається з двох сторін** і розглядається двома різними здібностями: перше – **ЧИСТИМ МИСЛЕННЯМ**, друге – зовнішнім **СПОГЛЯДАННЯМ**».

Обґрунтування пізнавальних здібностей людини

- слід послідовно відтворити всі форми пізнання, від найпростішої до найскладнішої
- Основою цієї системи може виступати лише принцип **Я=Я**, який виражає акт самосвідомості.
- «філософія самосвідомості».
- початкова дія суб'єкта – рефлексія, що означає відображення.
- занурившись у само себе, Я у своїй діяльності породжує не-Я

Відмова від «речі в собі».

- Первинна дія Я і є «Діло-Дія», або «Акт-Продукт».
- світ, в якому ми живемо, створений **діяльністю суб'єкта**.
- у здатності уяви два моменти: момент **продуктивний** і момент **репродуктивний**
- Прикладом продуктивної уяви є різні міфологічні **образи**: кентавр, химери тощо
- Таких живих істот немає, а тому це образ продуктивної уяви
- елементи, з яких складається цей образ, заданий дійсністю.

Немає репродукції без продукції

- немає продуктивної уяви без репродуктивної.
- Але Фіхте наполягає і на зворотньому зв'язку: **немає репродукції без продукції.**
- Сприйняття предмета, не існує незалежно від нас, щось сприймається в якійсь якості.

Інтелектуальне споглядання

- Якщо практична діяльність **несвідома і мимовільна**, то теоретична – **свідома і вільна**.
- Теоретик здатний **контролювати діяльність своєї уяви** і свідомо керувати нею.
- такого роду **конструювання** складає основу духовного життя кожної окремої людини
- **продуктивна** уява, переконаний він, більшою мірою забезпечує істинність наших знань

Філософія активізму

- вчення пронизане пафосом дії і **практичного перетворення світу.**
- Внутрішнє переживання залишається тільки томлінням, якщо воно не переходить у **діло-дію,**
- всяка дія, врешті-решт, покликана, щоб застосувати **саме Я.**
- Головне завдання людства, доводить він, полягає у **перетворенні природи, суспільства і самої людини**

Наближення від суб'єктивного до об'єктивного ідеалізму

- Місце **трансцендентально** **го суб'єкта**, який мислиться як **якесь** **родове Я**, тепер **посідає** **вже** **божественний** **Абсолют**
- **моральність** тут **виявляється** **лише** **ступенем** **у** **напрямку** **до** **релігійного** **споглядання**,

«Науковчення»

- Фактом визнання суб'єктом свого існування є «Я».
- «Я» охоплює собою все, що може бути мислимим.
- Діяльність **суб'єкта**, який визнає своє існування, розглядається як **діяльність «Я»**,
- «Я» не є індивідуальним Я, або субстанцією. «Я» — це **абсолютна умова для послідовного, наукового мислення.**
- Крім тези про існування «Я», ми можемо виділити протилежну тезу — **«не—Я»**.

«Я» і «не—Я»

- Теоретична філософія, усвідомивши місце «Я» і «не—Я», протиставляє їх одне одному **в межах абсолютного «Я»**
- «не—Я» не здатне існувати як незалежна від свідомості реальність.
- **Антитетичний метод**
- антитези не виводять із першої тези шляхом переходу до протилежного, а ставлять поряд із тезою.
- Щоб дійти усвідомлення діяльності «Я», слід мати здатність розуму до цього

Інтелігенція в собі

- У пошуках основ філософія повинна зробити вибір на користь **ідеалізму**, на боці якого **самоствійність Я**, свобода.
- свідомість як похідна підстава, як діяльнісний принцип, прояснюючи тим самим основні завдання **науковчення** як пошуки **основ досвіду в самій свідомості** внаслідок вільного акту мислення.

Самовизначення

- самовизначення постає у філософії Фіхте як адресована суб'єкту нормативна вимога
- **“Споруди своє Я, створи себе”**
- **суб'єктивний ідеалізм** став єдиною можливим підходом для підстав єдності пізнання і діяльності, самостійності і свободи людського Я, буття якого **цілком виводиться з діяльності самого суб'єкту.**

Етика. Вчення про свободу

- Людина підкоряється **законові причинової зумовленості** не тільки як частина або явище природи, а й як **суб'єкт громадянського історичного процесу.**
- свобод не безпричинний акт, а дія, що ґрунтується на **пізнанні необхідності.**
- «ступени» свободи
- доступність свободи людям **залежно від рівня історичного розвитку суспільства**, в якому індивід перебуває, а не від індивідуальної мудрості
- існують **різні ступені свободи**, зумовлені відмінностями історичних епох.

Фридріх Шеллінг. Розвиток природи - видимий аналог розвитку духу (1795–1854) .

- Натурфілософія
- природа проходить ряд якісно відмінних ступенів, які Шеллінг називає «потенціями».
- Цим **потенціям** в більш звичній для нас термінології відповідають **основні форми руху матерії**: механічна, фізична, хімічна, біологічна і соціальна

«Ідеї філософії природи»

- звернув увагу на необхідність відкриття в природі реально існуючих **«динамічних протилежностей»**.
- Вчення про динамічні протилежності в природі доповнюється вченням про **протилежності в пізнанні**.
- Природа є становленням духовного початку **«інтелігенції»**;
- якщо в людині **духовність усвідомлює** себе, то в природі вона — **несвідома**.
- через усю природу проходить **протилежність об'єкта і суб'єкта**.

Поляризація

- **загальний світовий закон**
- Прообраз протилежності - полярність полюсів магніту
- **Принцип поділу на протилежності** впроваджується для розгляду явищ **органічного життя**
- Уся природа — **великий організм**, у якому протилежності гармонійно поєднуються в єдності.
- не живе породжується з неживого, а навпаки: **мертве тіло - продукт життєдіяльності**, результат смерті **живого**

Початок усіх речей має **духовну основу**

- ця духовна основа є **несвідомою, животворною, немислячою.**
- природа історично давніша за свідомість
- Виникнення свідомості є **результатом ряду змін природи**
- **Механіцизм, хімізм, організм – це не тільки форми самої природи, але й також форми мислення про неї, тобто категорії.**
- **виводить мислячий дух із самої природи**

Система трансцендентального ідеалізму

- проблема: як **суб'єктивне стає об'єктивним?**
- визнання первинності суб'єктивного «Я» стосовно об'єктивного.
- Суб'єктом ізнання може бути тільки філософський або художній **розум, геній**, а не повсякденна розсудливість
- ступені розвитку свідомості:
- свідомість починає з **почуттів**, потім підіймається до рівня **інтелігенції**, досягає межі рефлексії, остаточно завершується **актом волевиявлення**, з якого починається **практичне «Я»**.

Ступені розвитку свідомості

- вплив І. Фіхте
- (1) «Я» споглядає себе як **обмежене** з боку «не— Я».
- (2) до зовнішнього споглядання приєднується внутрішнє, **самовідчуття при цьому домінує**.
- (3) Досягнувши розуміння власної спонтанності, самовизначеності, свідомість починає пізнавати себе та свої властивості як **підвладні необхідності і як вільні**.
- природі присутня тенденція **до одухотворення**, а в діяльності людини – до **опредмечування духу**.
- надрах природи криється щось, аналогічне **художньому генієві**, але творить природа несвідомо.
- у продуктах природи ми вбачаємо **сліди розуму**
- розуміння своєрідного історичного закону

Філософія тотожності

- ідея «абсолютного розуму, в якому **суб'єктивне і об'єктивне — неподільні**»
- «абсолютним може бути лише **самопізнання безумовної тотожності**».
- Зустрічаються протилежності між собою лише остільки, оскільки між ними **покладено межу,**
- покладена окремо від них.
- межа є не що інше, як дещо **спільне обом протилежностям.**

Саморозподіл Абсолюту

- Те, що в **Абсолюті** **тотожне**, вічне і бездоганне, у світі речей, навпаки, — поділене, множинне, неосяжне, змінюється у часі, уявляється як процес.
- Саморозподіл Абсолюту, єдиного тотожного самому собі початку, має своєю метою **самопізнання єдиного**, своє власне **самоусвідомлення Абсолюту**.

Самосвідомість абсолютного розуму (Бог)

- **Самосвідомість абсолютного розуму (Бог)** неможлива без **існування людини як протилежності**, яка має здатність до самозміни, саморозвитку, до поступового переходу від інтелектуальної інтуїції до самосвідомості.
- Розвиток Абсолюту має цілепокладаючу форму.
- Крайні ступені його на одному полюсі дають **матерію**, а на протилежному — **ідею**, істину пізнання.

Філософія одкровення

- Єдність протилежностей – це **суперечність**, а суперечність абсолютно неприпустима в мисленні.
- суперечність **помислити неможливо**, то вона може бути «схоплена» тільки **інтуїтивно**.
- **інтуїція і раціональне пізнання є антиподи**
- «Споглядання і рефлексія протилежні одне одному».

Суперечність доступна тільки спогляданню

- неможливо **наукове досягнення** сутності речей.
- на долю **науки** випадають лише **банальності**
- все важливе й суттєве **доступне тільки мистецтву.**
- пізнання вічних істин вважає можливим тільки для геніальних одинаків.
- Геній – це перш за все розвинена інтуїція, розвинена **здатність споглядання.**

«Теософія», яка не обмежена християнською доктриною

- одкровення існує у всіх формах релігійності
- Міфи не потребують тлумачення, вони мають власний зміст, який **прозріває існуючу тотожність Абсолюту**
- **Віра – це єдиний шлях до усвідомлення Абсолютної тотожності буття.**

Георг Гегель. Про розвиток духу (1770–1831).

- мислення не функція безтілесної душі або нашого тіла.
- Мислення є функцією тіла культури, яке він іменує «**об'єктивним духом**».
- людина – тільки знаряддя **Абсолютного Духу**, метою якого є самопізнання.

Самопізнання Абсолютного Духу

- примат теоретичного розуму, покладаючого в основу світу **Поняття**
- без втілення у предметний світ, тобто без **опредмечування**, такий вселенський розум не може усвідомити самого
- природний і соціальний світ є **результат** самовідчуження Абсолютного Духу.
- хоча, на відміну від природи, **в особі людини** Дух усвідомлює себе як **вільний суб'єкт**.

Вищу істину відкриває філософія

- **філософія**, пройшовши довгий шлях розвитку, виявляє **справжню суть і сенс буття**
- **мистецтво, релігія і природознавство** тільки **наближаються** до істинного знання
- тому, що не в змозі **відволіктися від образів та алегорій.**
- Логічна культура повинна ґрунтуватися на визнанні факту, що і **мислення, і основа світу – це одне і те ж.**
- світу є **Абсолютний Дух у формі Поняття.**
- об'єктивний ідеалізм Гегеля часто називають **панлогізмом.**
- **"усе дійсне розумно, усе розумне дійсно"**

«Наука логіки»

- Мислення в поняттях цілком здатне досягнути істину.
- Для цього йому необхідно «дозволити» спиратися на протиріччя.
- Кантівська діалектика допускає протиріччя як антиномії чистого розуму
- Містичній інтуїції Шеллінга Гегель протиставляє розум як здатність досягати і вирішувати протиріччя.
- Традиційна логіка прагне уникати суперечностей.
- Гегель стверджує протилежне

Діалектика

- всяке поняття є вираженням суперечності.
- Воно є єдністю трьох моментів: **окремого, загального і особливого.**
- Причому кожен з них є єдністю двох інших: **окреме** є єдністю загального і особливого, **загальне** – єдністю окремого і особливого, а **особливе** – єдністю загального і окремого.

Система категорій

- логіка і діалектика, з точки зору Гегеля, повинні займатися одним і тим же предметом, а саме **системою категорій**.
- категорії **виражають ступені пізнання** від простого чуттєвого споглядання до рівня теоретичної науки.
- Критика метафізики
- істина не вичерпується готовими результатами.
- Істина – це процес
- Істина відносна
- Вона перетворюється на **процес уточнення** відносної істини та її розвитку, без чого не можлива будь-яка наука.

Категорії діалектики

- Буття включає в себе категорії:
- **якість, кількість, міра: сутність – видимість, тотожність, відмінність, суперечність, основа, явище, дійсність тощо.**
- Категорії **якості і кількості.**
- Якість це те, без чого об'єкт існувати не може.
- Кількість байдужа до об'єкту, але до певної межі.
- Кількість плюс якість є міра.

Три закони діалектики (суть історії розвитку).

- 1. Закон переходу кількісних стосунків в якісні:
  - при зміні кількісних стосунків після певної стадії відбувається зміна якості із-за руйнування міри.
- 2. Закон напряму розвитку (заперечення заперечення):
  - Діалектичне заперечення: зберігається щось від першого об'єкту - відтворення цього об'єкту, але в іншій якості. (Вода – лід).

Закони діалектики

- 3. Закон єдності і боротьби протилежностей.
- Протиріччя між формою і змістом, можливістю і реальністю.
- **Причина розвитку - єдність і боротьба протилежностей.**
- Спочатку **тотожність**, але **потенційно таїть відмінність.**
- Тотожність - відмінність - протилежність.
- Боротьба веде до трьох результатів: **взаємне знищення, ілюмінація однієї із сторін або компроміс.**

Діалектичний метод

- 1 сходинкою є **розсудок** - це підлеглий, але необхідний бік діалектичного мислення.
- 2 сходинкою є **негативний розум** як проміжний етап між розсудком та розумом.
- 3 сходинка – **спекулятивний розум**, якого не спроможне досягти мислення, спрямоване на кінечні природні речі.
- **Завдання:** розглянути логічні форми в процесі їхнього розвитку від абстрактного до конкретного

Діалектика розвитку "чистого поняття" (ідеї)

- **Всякий розвиток** протікає за певною схемою: **твердження**, або **покладання (теза)**, **заперечення** цього твердження (**антитезис**) і, нарешті, [заперечення заперечення](#), **зняття протилежностей (синтез)**.
- кожне явище в **природі** (оскільки природі є віддзеркалення логіки, розумності)
- **суспільстві і духовному житті** людини проходить такий **потрійний цикл** розвитку.

Абсолютна ідея

- "Абсолютна ідея" - це розум, мислення, розумне мислення, Дух.
- субстанція, яка складає суть і першооснову усіх речей.
- саморозвиток "Абсолютної ідеї".
- Вона існує вічно і містить в прихованому, "згорнутому" виді усі можливі визначення природних, громадських і духовних явищ.

Етапи саморозкриття Абсолютної ідеї

- (1) **Логіка.**
- Через логіку "Абсолютна ідея" розкривається в її загальному змісті у вигляді системи категорій, починаючи від найбільш базисних - **буття**, **небуття**, **готівкового буття**, **якості**, **кількості** і так далі.
- **категорії** - поточні чисті думки, що знаходяться в стані безперервного мимовільного **руху**
- чисті думки і східці розвитку ідеї вони, самі по собі, змістовні і тому **складають суть речей.**
- за змістом категорії **не потребують** чуттєво-сприйманого матеріалу.

Наступний етап саморозвитку – (2) природа

- Створюючи природу, або, точніше, **перетворюючись на природу**, "Абсолютна ідея" **опредмечує себе**
- **відчужується від своєї істинної суті і з'являється у вигляді кінцевих чуттєвих, тілесних єдиничностей.**

Останній етап - (3) дух.

- 1 стадією розвитку людського духу є **суб'єктивний дух**.
- на трьох рівнях: антропології, феноменології і психології.
- **Антропологія** розкриває душу як субстанцію
- феноменологія досліджує перетворення душі на свідомість по східцях: **свідомість - самосвідомість – розум**
- **психологія** показує теоретичні і практичні **здібності духу**.

2 стадія розвитку людського духу - **об'єктивний дух**

- Об'єктивний дух охоплює сферу соціального життя і розуміється як надіндивідуальна цілісність
- Об'єктивний дух розгортається в **праві, моралі, моральності, державі.**
- Вищою формою самореалізації Абсолютної ідеї є **Абсолютний дух.**
- Абсолютним духом Гегель розуміє сукупну **духовну діяльність людства**
- до неї відносяться мистецтво, релігія і філософія

Філософія історії

- Історія є «ходою Духу по Землі».
- Вона є «**процесом усвідомлення свободи**».
- три етапи у світовій історії:
- 1 - **давнина**, коли східні народи знали, що **вільний один**, тобто деспот;
- 2- **греко-римський світ**, в якому було відомо, що вільні деякі, тобто **вільні громадяни**
- 3 - **християнсько-німецький світ**, коли прогрес в усвідомленні ідеї свободи дійшов до того, що **вільні всі**.

«Хитрощі» Світового Розуму.

- Світовий Дух здійснює свої цілі так, що **змушує людські пристрасті працювати на себе**
- видатні особистості **вірніше вгадують «дух епохи»**, тобто потреби суспільства, і бачать далі, ніж звичайні люди
- свобода – це усвідомлена людиною необхідність.
- Преформізм - передзаданість будь-яких законів, у тому числі й історичного буття.
- Людина – творець існування, але не суті історії.

Людвиг Фейєрбах: «Людина – об'єктивує свою сутність» (1804–1872).

- **«Сутність християнства».**
- У релігії сильний бік — її світоглядна ефективність, її **близькість до «серця»** людини, її емоцій, глибоких особистісних структур
- нова філософія — **«релігія»** людства - **антропологія**

«Філософія Людини».

- Людина — це найвище у ціннісному відношенні, **абсолютна цінність**.
- слід говорити не про окремих людей, а про їх **сутність**, тобто про **родовий початок**.
- Людина як така є нескінченно **мудрою, доброю, всемогутньою**.
- В людині **все є цінним**: емоційне та **психологічне життя** є не менш важливим, **аніж розум**
- людина живе в **прямому контакті з природою**, бо зовнішня природа є **близькою природі самої людини**.

Вищий закон для Людини

- ставитися до себе як до найвищої цінності, **як до бога.**
- коли вона бачить божественне у **іншій людині.**
- заповідь любові до Бога і ближнього перетворюється на **основний моральний закон.**
- стосунки між людьми мають включити в себе **закон Любові** як деяку надцінність,
- дати йому увійти в «серце» людей, **змінюючи вплив релігії.**

Бог — це відчужена та об'єктивована сутність людини

- Бог є деяким **символічно закодованим** зображенням суто **людських властивостей** та якостей
- Саме в тому, що боги утворені за образом та подобою людей
- критикувати релігію означає зводити, або редукувати, релігійні образи та цінності **до їх земних прообразів.**
- Перетлумачений таким чином зміст релігії саме й веде до справжнього розуміння **сутності людини.**
-

Матеріалізм

- **Немає** ніякого Бога і надприродного Духу
- Є нескінченна **матеріальна природа**, породження якої – людина.
- відмова аналізувати **абстрактну матерію**, якій приділяє велику увагу французький матеріалізм.
- Центральною проблемою філософії, повинна бути **людина як тілесна, природна істота**
- питання про тотожність **мислення і буття**, набуває вигляду психофізичної проблеми, тобто **співвідношення душі і тіла**.

Сенсуалізм

- **відчуття** людини – це головний спосіб отримання **відомостей** про світ.
- відчуття людини здатні **фіксувати суттєве у навколишньому світі,**
- тому услід за Гегелем називає відчуття людини **«відчуттями-**
- людина спроможна не тільки бачити, чути, відчувати, але й **розуміти сприймане.**
- **бачити красу форми і гармонію світового цілого.**
- Тільки людина здатна до **незацікавленого споглядання.**

Відчуження сутнісних сил в історії

- Родова сутність людини **незмінна**, оскільки задана природою.
- людина, може жити у відповідності до своєї природи, а може – **відчуженим життям**, як це відбувається у середовищі **християн**.
- Релігійні погляди виникають тоді, коли у мислення людей виникає образ **Абсолюту**
- Будь-яка **релігійна віра**, є наслідком такого відчуження.
- врешті-решт, релігійні почуття є проявом **родової сутності людини**.

Прагнення до щастя

- **Свобода** — це не абстрактна категорія мислення, як навчав Гегель, а реальний порух людини до щастя.
- Умови для щастя **треба створити.**
- які **відповідали б людській природі**
- **викорінення релігії як дурману**
- відносини між «Я» та «Ти»
- Мораль виникає там, де людина у своїх вчинках **орієнтується на іншу людину**
- Розбіжності інтересів долаються **всезагальним почуттям любові людини до людини**